

Condification and Validation of Adolescents Parenting Program in Cyberspace

- Ghazal Zandkarimi** Assistant Professor, Department of Psychology, Faculty of Welfare, Tehran, Iran
- Kowsar Dehdast** Master of General Psychology, Department of Psychology, Faculty of Welfare, Tehran, Iran.
- Zahra Karbalaee Shalbf** Assistant Professor, Counseling Department, Faculty of Welfare, Tehran, Iran

Abstract

The purpose of this study was to develop and validate a program for educating adolescents in cyberspace. The present study is a qualitative theory grounded and the research data were obtained using semi-structured and in-depth interviews with 33 adolescents in Area 33 using the entry criteria. The study measure was in-depth interview and sampling was continued until complete saturation. Data were coded at three levels. Regarding to the theoretical code of cyberspace psychopathology, the central codes of mental, social, physical, functional and educational pathologies along with 22 open codes were extracted and in relation to the theoretical code of coping strategies for dealing with cyberspace injuries, Parental awareness, legislation and effective interaction with adolescents were extracted with 32 open codes. Open, conceptual, and theoretical codes based on the Strauss-Korbin model were validated by counselors and psychologists with validation by constructive and internal method of evaluations. Then, a conceptual model of two-way interaction of psychopathologies and coping strategies to deal with cyberspace were designed. Finally, based on the conceptual model, a program for educating adolescents in cyberspace was developed. According to the obtained model, the pathologies and strategies of dealing with cyberspace interact with each

* Corresponding Author: zandkarimi@Refah.ac.ir

How to Cite: Zandkarimi, Gh., Dehdast, K., Karbalaee Shalbf, Z. (2022). Condification and Validation of Adolescents Parenting Program in Cyberspace, *Journal of Culture of Counseling and Psychotherapy*, 13(51), 1-30.

other and have a two-way relationships. Therefore, the six-stage program of parenting education in cyberspace is able to suggest effective strategies in the field of parenting with regard to the harms of cyberspace for parents.

Keywords: Adolescents, Cyberspace, Educational Program, Parenting, Social Situation

تدوین و اعتباریابی برنامه آموزش فرزندپروری نوجوانان در فضای مجازی

استادیار گروه روان‌شناسی، دانشکده رفاه، تهران، ایران.

غزال زند کریمی *

کارشناس ارشد روان‌شناسی عمومی، گروه روان‌شناسی، دانشکده رفاه، تهران، ایران.

زهرا کربلائی حسین شالباف

استادیار گروه مشاوره، دانشکده رفاه، تهران، ایران.

کوثر ده دست

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، تدوین و اعتباریابی برنامه آموزش فرزندپروری نوجوانان در فضای مجازی بود. روش پژوهش کیفی از نوع نظریه زمینه‌ای به روش استراوس و کوربین^۱ بوده و داده‌ها با استفاده از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته عمیق با والدین مدارس منطقه ۱۳ تهران به دست آمد. نمونه‌گیری به روش هدفمند بوده و شرکت‌کنندگان واجد ملاک‌های ورود به پژوهش بودند. ابزار مطالعه مصاحبه عمیق بود و نمونه‌گیری تا اشباع کامل ادامه یافت. داده‌ها در سه سطح کدگذاری شدند. در رابطه با کد نظری آسیب‌شناسی، کدهای محوری آسیب‌های روانی، اجتماعی، جسمانی، عملکردی و تربیتی همراه با ۲۲ کد باز استخراج شدند و در رابطه با کد نظری راهبردهای مقابله با آسیب‌های فضای مجازی کدهای محوری کنترل زمان ارتباطات، کنترل دسترسی‌ها، آگاه‌سازی فرزندان، مهارت و آگاهی والدین، قانون‌گذاری و تعامل مؤثر با نوجوانان همراه با ۳۲ کد باز استخراج گردیدند. کدهای باز، مفهومی و نظری بر اساس مدل استراوس و کوربین با تأیید شش متخصص مشاوره و روان‌شناسی به اعتباریابی درونی و سازه موردبررسی قرار گرفتند. سپس مدل مفهومی تعامل دوطرفه آسیب‌ها و راهبردهای مقابله با آسیب‌ها در فضای مجازی طراحی شد. نهایتاً و بر اساس مدل مفهومی، برنامه آموزش فرزندپروری نوجوانان در فضای مجازی تدوین

* نویسنده مسئول: zandkarimi@Refah.ac.ir

1. Strauss, A. & Corbin, J.

گردید. طبق مدل به‌دست آمده، آسیب‌ها و راهبردهای مقابله با فضای مجازی با هم در تعامل هستند و رابطه دوطرفه دارند. لذا برنامه شش مرحله‌ای آموزش فرزندپروری والدین در فضای مجازی قادر است راهبردهای مؤثری در زمینه فرزندپروری با توجه به آسیب‌های فضای مجازی به والدین پیشنهاد بدهد.

کلیدواژه‌ها: برنامه آموزشی، فرزندپروری، فضای مجازی، موقعیت اجتماعی، نوجوانان.

مقدمه

خانواده^۱ از مهم‌ترین ارکان و تأثیرگذارترین نهادهای یک جامعه است و شخصیت افراد در آن شکل می‌گیرد. رضایت، مطلوبیت، کیفیت و کارکرد بهینه خانواده عامل بسیار تأثیرگذاری در شکوفا شدن و رشد و پیشرفت اعضای خانواده می‌باشد. در واقع جوهره هیجانی انسان در دوران کودکی و نوجوانی در محیط خانواده شکل می‌گیرد (قربانی و امانی، ۱۳۹۴: ۳۶). مطالعات نشان داده‌اند که بسیاری از مشکلات رفتاری و انحرافات ریشه در خانواده افراد دارد (می‌هیگ، اسکینر، نوواک، فریک و کرانزلیک^۲، ۲۰۲۰: ۱۲). نوع روابط تعاملی که والدین با فرزندان دارند می‌تواند به‌طور مستقیم و یا غیرمستقیم بر شکل‌گیری شخصیت و آینده فرزندان تأثیر بسیاری داشته باشد. طبق نظریه کیمبل^۳ (۲۰۱۴: ۱۰۸) نحوه تعامل بین فرزندان و والدین^۴ و همچنین چگونگی برقراری ارتباط بین آن‌ها، از مهم‌ترین و کلیدی‌ترین عواملی است که تأثیر بسیاری در پرورش شخصیت سالم و بهنجار در افراد دارد. بر این اساس، دستیابی به افراد سالم در اجتماع، نیازمند الگوی تعامل خانواده بهنجار است. طبق این نظریه، آسیب‌های خانواده و راهبردهای ناکارآمد در تربیت و تعامل فرزندان منجر به شکل‌گیری آسیب در فرزندان در حیطه‌ای وسیع می‌گردد. در دنیای کنونی سبک‌های تربیتی والدین^۵ به‌شدت تحت تأثیر شرایط اجتماعی، محیطی و فرهنگی دگرگون شده است و پیشرفت سریع تکنولوژی و فناوری اطلاعات و همچنین در دسترس بودن این فناوری برای همه افراد، بیش از سایر عوامل در اتخاذ نوع خاص فرزندپروری اثرگذار است. در این میان، نحوه تعامل اعضای خانواده با یکدیگر و روابط والدین با فرزندان و حتی روابط نوجوانان با همسالان نیز تحت تأثیر این فضای فرهنگی اجتماعی، قرار می‌گیرد. در این حرکت شتابان به سمت دیجیتالی شدن امور، در آینده‌ای نه‌چندان دور برای انجام هر فعالیتی هرچند کوچک ناگزیر با فناوری اطلاعات در ارتباط هستیم؛ اما

1. Family

2. hhh ... J., kknmrr, .. , oo vkk, .. , rrr ,,, .. , & rr nnee,,,,, ..

3. Kimble, B.

4. Parent-child interaction

5. Parenting styles

آنچه در طی این مسیر مهم است نحوه مواجه والدین با این روند است. برخی از والدین به دلیل آگاهی کم یا حتی عدم آگاهی از این علم، ضمن اینکه مواجه درستی با آن ندارند، سبک نادرستی را نیز در مواجه با فرزندان خود در مسیر استفاده از فناوری اطلاعات برمی‌گزینند که همین امر سبب بروز تنش و درگیری میان والدین و نوجوانان می‌گردد.

رشد و بالندگی در دوره نوجوانی، نیازمند محیطی غنی و شرایط خانوادگی مثبت و مهیا می‌باشد. در صورتی که شرایط و زمینه‌های لازم فراهم باشد، نوجوان می‌تواند مسیر پیشرفت را در پیش گیرد و به خودشکوفایی لازم در عرصه‌های مختلف دست یابد. پرکاری کلور (۱۳۹۹: ۸۹) در شناسایی موقعیت‌های اجتماعی تأثیرگذار بر سبک‌های فرزندپروری، مطرح نمود که سبک‌های فرزندپروری والدین در موقعیت‌های مختلف اجتماعی تغییر می‌کنند. این نکته بیانگر این مطلب است که والدین در برخی مواقع طبق شرایطی که در آن قرار دارند سعی می‌کنند شیوه خاصی از فرزندپروری را برگزینند و این عمل گاهی اوقات به صورت ناآگاهانه انجام می‌پذیرد. لذا در اتخاذ سبک‌های متفاوت فرزندپروری می‌توان ردپای شرایط محیطی و اجتماعی را به وضوح دید. گاهی این تشتمت در نوع و شیوه استفاده از سبک‌های فرزند پروری توسط والدین، نه تنها باعث شکل‌گیری تعارض و تنش میان والدین و نوجوانان می‌گردد، بلکه باعث ایجاد برخی ناهنجاری‌ها در رفتار و روان و روابط بین فردی نیز می‌شود. در این میان، والدین نقشی اساسی و مهم در مصون داشتن فرزندان در برابر آسیب‌ها و تهدیدات فضای مجازی برعهده دارند. براین اساس آن‌ها باید سطح دانش و آگاهی خود را بالا برده و با آگاهی بخشی به فرزندان خود و همراهی آن‌ها در این محیط، از آسیب‌های این حوزه پیشگیری نمایند. طبق مطالعه اوستان، احمدیان و پروانه (۱۴۰۰: ۲۱) با وجود اینکه تلاش زیادی شده تا از فناوری اطلاعات در تربیت اسلامی کودکان و نوجوانان استفاده شود، هنوز بستر و زیرساخت مناسب برای بهره‌گیری از فضای مجازی در داخل کشور وجود ندارد و والدین و معلمان در به کارگیری فضای مجازی در تربیت اخلاقی و اسلامی دچار کمبود و ضعف هستند.

افزایش روزافزون استفاده از اینترنت و به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی با وجود اینکه

فوایدی برای سهولت زندگی انسان دارد، اما اسباب دوری اعضای خانواده را نیز از یکدیگر فراهم ساخته است. این در حالی است که اعضای خانواده، به ظاهر در زیر یک سقف با یکدیگر زندگی می‌کنند؛ اما در باطن هر کدام در دنیای مجازی خویش غرق شده‌اند و از لحاظ روحی و عاطفی، فرسنگ‌ها از یکدیگر فاصله گرفته‌اند و آسیب‌های بسیاری در این رابطه برای خانواده‌ها ایجاد شده است. برای مثال، شکل‌گیری روابط پرخطر و سنت‌شکنی (اسکیل بردفیلد، ریم و موسیج^۱، ۲۰۲۰: ۶) کم‌رنگ شدن روابط خانوادگی، سست شدن بنیاد خانواده و بروز طلاق عاطفی زوجین، کم شدن صمیمیت میان اعضای خانواده، بروز تنش و تعارض میان والدین و نوجوانان و شکل‌گیری شکاف بین نسلی از جمله این آسیب‌ها هستند (عربی، ۱۳۹۶: ۴۰). با بررسی نتایج مطالعات گوناگون، عواملی چون ناآگاهی والدین نسبت به فضای مجازی و اعتیاد خود والدین به فضای مجازی، می‌تواند کنترل آن‌ها را در خصوص استفاده نوجوانان از فضای مجازی با مشکل مواجه سازد. خصوصاً اینکه اعتیاد به فضای مجازی یکی از شاخه‌های اختلالات اعتیادی در بین جوانان و نوجوانان محسوب می‌شود و سبک‌های فرزندپروری یکی از عوامل پیش‌بین و اثرگذار قابل توجه برای آمادگی اعتیاد در نوجوانان می‌باشند (رمضانی و علوی، ۱۳۹۹: ۸۹). با نگاهی گذرا به وضعیت فعلی جامعه، این نکته کاملاً مشهود است که فناوری‌های جدید ابزارهایی هستند که سبب رونق گرفتن فرد محوری در جامعه شده‌اند. در حقیقت پیوند اکثر وسایل هوشمند اینترنتی به وسایل شخصی افراد، مسئله‌ای است که سبب دشوارتر شدن نظارت و کنترل والدین در این حیطه شده است (عرفان‌منش و صادقی فسایی، ۱۳۹۸: ۷۱). آنچه در این حیطه بیش‌ازپیش خودنمایی می‌کند، نقش مدیریتی والدین برای مصون داشتن نوجوانان از آسیب‌ها است. ارتباطات سالم و مثمر ثمر والدین و نوجوانان می‌تواند محیطی ایمن برای آشکارشدن بهتر توانمندی‌های نوجوانان فراهم سازد (شک و یو^۲، ۲۰۱۶: ۲۲)؛ درحالی‌که ارتباطات مملو از مشکل و تنش‌های بسیار بین والدین و نوجوانان، اغلب با افزایش رفتارهای مخاطره‌آمیز نوجوانان همراه است. رابطه والدین و

1. Skilbred-Field, S., Reme, S. & Mossige, S.

2. Shek, D., & Yu, L.

نوجوانان یکی از مهم‌ترین روابط در زندگی یک نوجوان است؛ رابطه‌ای که توسط اعتیاد به اینترنت به خشونت و تعارض می‌انجامد. نتایج مطالعات سلیمی، حاجی‌علیزاده، عامری سیاهویی و بهدوست (۱۴۰۰: ۹۳) نشان داد، اعتیاد به تلفن همراه و اینترنت سطح اضطراب و استرس افراد را در خانواده افزایش می‌دهد و این پدیده به‌خودی‌خود موجب افزایش پرخاشگری و تعارضات خانوادگی در بین اعضا می‌شود. امروزه، فضای مجازی و شبکه‌های مجازی، زندگی کودکان و نوجوانان را به میزان زیادی تحت تأثیر قرار داده و تدریس و تحصیل در این فضا به دلیل شرایط قرنطینه نیز این رابطه را قوی‌تر نموده است. واقعیت این است که اکثر کاربران آسیب‌پذیر در فضای مجازی، امروز کودکان و نوجوانان هستند که لازم است برای جلوگیری از تهدیدات اینترنتی و تهاجمات فرهنگی، خانواده‌ها، والدین و آموزش و پرورش راهبردهای تربیتی مؤثرتری اتخاذ نمایند (غلامی، ۱۴۰۰: ۲۴۹). والدین به دنبال محافظت از نوجوانان خود هستند؛ اما ممکن است نوجوانان احساس کنند محدود شده‌اند و آزادی آنان سلب شده است (کاپیتانویک، روتنبرگ، لنسفورد، بورنستین، چنگ و دیترد کارت^۱، ۲۰۲۰: ۱۲۲۵). آنچه مشاهده می‌شود این مسئله است فضای مجازی، ممکن است به‌عنوان یک راهکار ناسازگار برای زمان‌هایی که احساسات منفی مربوط به دلبستگی ناایمن فعال می‌شود بکار گرفته شود (سو، چو، کوای و آنگ^۲، ۲۰۱۸: ۲۲۵)؛ بنابراین، نوجوانان ممکن است مدت‌ها در اینترنت پرسه‌زنی کنند تا بتوانند از پریشانی عاطفی ناشی از چنین موقعیت‌هایی خود را نجات دهند. دلبستگی کم نوجوانان به والدین خود با بیشتر وقت گذراندن در اینترنت، ارتباطات کمتر خانوادگی، کاهش کیفیت زندگی (آشنبرگ، اسکات، دکر و سیندلار^۳، ۲۰۱۷: ۱۷۰) و فعالیت‌های آنلاین پرخطر همراه است (یانگ، زو، چن، سانگ و وانگ^۴، ۲۰۱۶: ۲۲۱). طبق یافته‌های فتحی، صادقی، ملکی راد، شریفی، رستمی و عبدالمحمدی (۲۰۲۰: ۳۳۲) آسیب‌هایی چون

1. Kapetanovic, S., Rothenberg, W., Lansford, J., Bornstein, M., Chang, L., Deater-Deckard, K.
2. Soh, P., Chew, K., Koay, K., & Ang, P.
3. Eichenberg, C., Schott, M., Decker, O., & Sindelar, B.
4. Yang, X., Zhu, L., Chen, Q., Song, P., & Wang, Z.

مسئولیت‌پذیری ضعیف، ناتوانی در ارتباط بین فردی و ضعف در تحصیل در بین نوجوانان معتاد به فضای مجازی شایع است. این نتایج نشان دادند که اضطراب نیز در این نوجوانان، بیشتر از گروه کنترل بوده است.

والدگری سهل‌گیرانه احتمال اعتیاد به اینترنت را در فرزندان تقویت می‌کند. طبق مطالعات لو، رومنس، لای و هایوبی^۱ (۲۰۲۰: ۷۷۲۲) والدین سهل‌گیر، بیشتر از آنکه نگران آسیب تربیتی به فرزندان خود باشند، نگران این هستند که فرزند خود را عصبانی کرده و توسط فرزندان خود طرد شوند. بسیاری از والدین نیز اذعان می‌کنند که فرصت کافی و یا توان لازم برای شناخت دقیق این فضا و کاربردهای آن را نداشته‌اند و همین عدم آشنایی با فضای مجازی سبب گشته است که نتوانند کنترلی بر فعالیت‌های فرزندان خود در فضای مجازی داشته باشند و به‌نوعی یک محیط خصوصی و محرمانه برای فرزندان در خانواده ایجاد شده است که والدین در مورد آن ناآگاه هستند (یاری‌زاده، بهلولی، احمدوند و خورشیدی، ۱۳۹۵: ۲۰). همنشینی‌ها در فضای مجازی بیش از فضای حقیقی می‌تواند باعث بروز رفتارهای پرخطر گردد (عباسی شوازی و معینی، ۱۳۹۷: ۷۷). در این میان نقش خانواده مخصوصاً والدین در حفظ فرزندان از آسیب‌های فضای مجازی بسیار پررنگ می‌باشد. اگر والدین خودشان در خصوص استفاده از فضای مجازی رفتارهای اعتیادگونه داشته باشند به طبع فرزندان خود نیز درگیر اعتیاد به فضای مجازی می‌شوند (فالتینکووا، بلینکا، سوچیکوا و هوساروا^۲، ۲۰۲۰: ۱۷۵۱). در حقیقت رعایت بهداشت فضای مجازی توسط والدین می‌تواند نه تنها آنان را از آسیب‌های فضای مجازی مصون دارد بلکه فرزندان آنان را هم از آسیب‌های فضای مجازی محفوظ می‌دارد (لام^۳، ۲۰۲۰: ۷؛ میلیکو^۴: ۲۰۲۲: ۱۲). در این راستا نتایج پژوهش حسینی کلایی و اسدی (۱۳۹۹: ۸۹) نشان داد که راهبردهای والدگری موفق قادر است ابعاد سازگاری کلی، عاطفی و اجتماعی نوجوانان را ارتقاء بخشد و درعین‌حال، تعارضات خانواده را کاهش دهد. این نتایج نشان می‌دهند،

1. Lo, B., Romance, N., Lai, T., & Haobi W.

2. tttt ynkov,, Bnnk,, vvv'íí kov,, & Husrrova

3. Lam, L.

4. Mileiko, M.

وجود روش‌های والدگری جدید و متناسب با فضای مجازی، می‌تواند رابطه والد-نوجوان را در سطح بهینه حفظ کند. طبق مطالعات کارمن، ویسمارا، سچی، ریچاردی، مارینو و بابور^۱ (۲۰۲۱: ۱۲۸۷۶) نیز، حمایت و مراقبت سازنده و هوشمندانه والدین از نوجوانان در فضای مجازی، پیش‌بین بسیار قدرتمندی برای سلامت روان در نوجوانان بوده است.

اضطراب و نگرانی دائمی والدین در خصوص آسیب‌های روحی و روانی ناشی از فضای مجازی نسبت به فرزندان سبب می‌گردد که آنان به سبک‌های خاص تربیتی در خصوص استفاده فرزندان از فضای مجازی روی آورند. به نظر می‌رسد با ایجاد نگرش مناسب و دادن آگاهی‌های لازم به والدین در اتخاذ سبک تربیتی صحیح و همچنین ارائه آموزش‌های لازم به نوجوانان، بتوان به والدین کمک کرد تا به موفقیت‌هایی چشمگیری در نحوه تعامل با نوجوانان و پرورش نسلی توانمند دست یابند. در واقع سبک فرزند پروری والدین تأثیری انکارناپذیر بر شخصیت و تمامیت روحی و رفتاری فرزندان دارد و حتی بر احساسی که نوجوانان نسبت به خود دارند، مانند حس خودکارآمدی تأثیری بی‌بدیل دارد (مورین^۲، ۲۰۲۱: ۵۲). نتایج مطالعه سوزوکی، کیتا، کاجا، تکهارا، میساگو و ایناگاکي^۳ (۲۰۱۶: ۵) نشان داد سبک فرزند پروری نادرست می‌تواند باعث بروز مشکلات رفتاری شدید در نوجوانان گردد. این نکته نشان‌دهنده اهمیت نحوه تعامل والدین و فرزندان است. نوع تعامل والدین و فرزندان نه تنها می‌تواند زندگی کنونی افراد را بلکه حتی زندگی زناشویی آینده و سلامت روان آنان و به طبع سلامت روانی جامعه را تحت تأثیر قرار دهد. بر اساس مطالعه پرکاری کلور (۱۳۹۹: ۹۷) خلأ وجود یک برنامه مدون برای آموزش سبک‌های صحیح فرزند پروری در فضای مجازی^۴، در کشور به چشم می‌خورد. با توجه به نکات مطرح شده این سؤال بیان می‌شود که آیا می‌توان با تدوین و اعتباریابی برنامه‌ای آموزشی مدون و بومی برای آموزش والدین به منظور استفاده از فرزند پروری نوجوانان در فضای مجازی، به رشد و تربیت نسلی سالم و پویا در جامعه کمک کرد یا خیر؟ تأمل در

1. Carmen, T., Vismara, L., Sechi, C., Ricciardi, P., Marino, V., & Babore, A.

2. Morin, M.

3. Suzuki, K., Kita, Y., Kaga, M., Takehara, K., Misago, C., & Inagaki, M.

4. Cyberspace

نکات مطرح شده، ضرورت تدوین و اعتباریابی یک برنامه فرزندپروری متناسب با فضای مجازی را نمایان می‌سازد. این پژوهش باهدف تدوین و اعتباریابی برنامه آموزش فرزند پروری نوجوانان^۱ در فضای مجازی، صورت گرفته است و در این راستا پژوهشگر به دنبال پاسخ به سؤالات زیر است:

- ۱- الگوی مفهومی برنامه آموزش فرزندپروری نوجوانان در فضای مجازی، شامل چه شاخص‌هایی است؟
- ۲- ویژگی‌های فرآیندی و محتوایی برنامه آموزش فرزندپروری نوجوانان در فضای مجازی چیست؟
- ۳- اعتباریابی برنامه آموزش فرزندپروری نوجوانان در فضای مجازی بر اساس نظر متخصصان چیست؟

روش شناسی

پژوهش حاضر از لحاظ روش شناسی، از نوع پژوهش کیفی با رویکرد گراند تئوری مبتنی بر دسترسی از جزء به کل مفاهیم اصلی به روش استراوس و کوربین است. روش کیفی از جمله روش‌های مطالعاتی می‌باشد که بر درک عمیق، پیچیدگی، جزئیات و یافته‌های مورد مطالعه تأکید دارد. داده‌های این مطالعه از طریق مصاحبه عمیق بر روی سبک فرزندپروری با توجه به موقعیت فضای مجازی حاصل شده است. جامعه مورد پژوهش، والدین نوجوانان مراجعه کننده به سراهای محله منطقه ۱۳ استان تهران در سه ماه اول سال ۱۴۰۰ بودند. لازم به ذکر است نمونه‌گیری به روش هدفمند انجام شده و مصاحبه تا رسیدن داده‌ها به سطح اشباع ادامه یافت. جامعه مورد پژوهش در مطالعه حاضر با نمونه در مطالعات کیفی منطبق می‌باشد. ملاک‌های ورود در گروه نمونه: سن والدین بین ۳۵ الی ۵۰ سال، داشتن فرزند نوجوان، تحصیلات والدین بین دیپلم تا فوق لیسانس، سطح اجتماعی و اقتصادی در حد متوسط و داشتن رایانه و اتصال به اینترنت بود. ملاک‌های خروج: عدم تکمیل دوره مصاحبه توسط والدین و نداشتن رایانه و خطوط اتصال اینترنتی بود. با مدنظر

قرار دادن ملاک‌های ورود و همین‌طور به اشباع رسیدن داده‌ها، نمونه‌ای متشکل از ۱۲ والد شکل گرفت و بر اساس انجام مصاحبه‌های عمیق نیمه ساختاریافته، اطلاعات دریافتی در این پژوهش از مصاحبه‌شونده هشتم به بعد به اشباع رسید.

در این مطالعه از شیوه نظریه زمینه‌ای طبق مدل استراوس و کوربین (۲۰۱۰) بهره گرفته شده است. استراوس و کوربین معتقدند نظریه زمینه‌ای، یک روش‌شناسی عمومی برای توسعه نظریه بر اساس گردآوری سیستماتیک داده‌ها و تجزیه تحلیل آن‌ها بوده و در طول فرایند تحقیق، ساخته و پرداخته می‌شود. بین مجموعه داده‌ها و نیز تجزیه و تحلیل آن‌ها کنش متقابل وجود دارد. در پژوهش حاضر، پژوهشگر با انجام اولین مصاحبه، فرآیند تجزیه و تحلیل یافته‌ها را آغاز کرده و با پیاده‌سازی مصاحبه‌های انجام‌شده روی کاغذ، کدگذاری سه سطحی انجام شد. پس از انجام کدگذاری‌های لازم، کدهای باز، محوری و نظری استخراج گردیدند و این روند تا رسیدن به اشباع کامل در داده‌ها ادامه پیدا کرد. در بحث رعایت موازین اخلاقی پژوهش، ملاک‌هایی چون انجام مصاحبه با رضایت مصاحبه‌شوندگان، اطمینان بخشی به مصاحبه‌شوندگان در خصوص حفظ اطلاعات شخصی آنان، اطمینان از حفظ شرکت کنندگان از هر نوع آسیب و درنهایت ارائه نتایج مطالعه در صورت تمایل هرکدام از مصاحبه‌شوندگان، رعایت گردید. طی انجام پژوهش، محقق از شیوه اعتباریابی درونی و اعتباریابی سازه برای بررسی اعتبار کدهای سه سطحی بهره برده است. یافته‌های پژوهش در دو حیطه آسیب‌شناختی روانی و راهبردهای فضای مجازی استخراج شدند. پس از استخراج کدهای سه سطحی و اعتباریابی کدها، مدل مفهومی استخراج و مورد اعتباریابی قرار گرفت و بر اساس مدل مفهومی استخراج‌شده، برنامه فرزندپروری از روی کدها و مدل طبقه‌بندی‌شده و مجدداً اعتبار آن بررسی گردید.

در ارزیابی اعتبار تحقیق، به‌منظور تعیین اعتبار پذیری، نکاتی چون تماس طولانی با مصاحبه‌شوندگان، مشاهده مستمر و بررسی از زوایای مختلف زمانی، مکانی و کمک گرفتن از افراد با تخصص‌های روان‌شناسی، مشاوره خانواده و مشاوره مدرسه استفاده گردید. به‌منظور ارزیابی انتقال‌پذیری یافته‌های پژوهش، نتایج این پژوهش با جزئیات کامل

در جداول و به صورت عمیق طبقه‌بندی و نگارش گردید. در ارزیابی اعتبار پذیری و تأیید پذیری مطالعه، ابتدا کدهای سه سطحی، سپس مدل مفهومی و در آخر برنامه فرزندپروری والدین در فضای مجازی به شش متخصص در حیطه روان‌شناسی، مشاوره خانواده و مشاوره مدرسه ارائه گردیده و اعتبار آن‌ها سنجیده شد. بدین ترتیب که در مرحله اول کدهای سه سطحی، در مرحله دوم مدل مفهومی و در مرحله سوم برنامه فرزند پروری به متخصصین ارزیاب ارائه گردید. در هر مرحله، از ارزیاب‌ها خواسته شد تا بر اساس لیست ارزیابی که در اختیار دارند، گزینه‌های «کاملاً مرتبط»، «مرتبط اما نیاز به بازبینی»، «نیاز به بازبینی اساسی» و «کاملاً غیر مرتبط» را انتخاب نمایند. لازم به ذکر است، تعداد ارزیاب‌ها ۶ نفر (دو متخصص روان‌شناسی بالینی، یک متخصص روان‌شناسی اعتیاد، دو متخصص مشاور خانواده و یک متخصص مشاور مدرسه) بود. شاخص CVI^1 نسبت روایی سازه، بر مبنای الگوی لاوشه در این ارزیابی برای کدهای سه سطحی، مدل مفهومی و برنامه فرزندپروری نیز بالای $0/83$ به دست آمد که قابل قبول بود. در فرمول زیر ne برابر با تعداد ارزیابی‌هایی است که گزینه‌های کاملاً مرتبط و مرتبط اما نیاز به بازبینی را زده‌اند و N برابر با تعداد کل ارزیاب‌هاست. طبق الگوی لاوشه، در صورتی که مقدار بدست آمده بالاتر است $0/79$ باشد، اعتبار بالا خواهد بود (پولیت و بک^۲، ۲۰۰۶).

$$CVI=ne/N \Rightarrow 5/6=0.83$$

تحلیل داده‌ها

نتایج به دست آمده در کدهای سه سطحی، معرف دو کد نظری آسیب‌شناسی فضای مجازی^۳ و راهبردهای مقابله^۴ با آسیب‌های نامبرده است که در جداول زیر ارائه گردیده‌اند.

-
1. Content validity index
 2. Polit, D., & Beck, C.
 3. Cyberspace psychopathology
 4. Coping strategies

جدول ۱. کدهای باز و محوری مربوط به کد نظری آسیب‌شناسی فضای مجازی

کد محوری	کد باز	جملات	مصاحبه شونده
آسیب‌های روانی	اضطراب	وقتی زیاد در فضایی مجازی است دچار نگرانی و اضطراب می‌شود.	۳
	افسردگی	به نظرم فرزندم دچار افسردگی شده است.	۳
	پرخاشگری	آسیب‌های روحی که ایجاد می‌شود مثل خشم و پرخاشگری.	۱۱
آسیب‌های جسمانی	چاقی	فرزند من مشکلات جسمانی مثل چاقی دارد.	۱۰
	کم‌تحرکی	عمدتاً باعث کم‌تحرکی در بچه‌ها می‌شود.	۳
	آسیب ستون فقرات	آسیب‌های جسمی مثل آسیب ستون فقرات اتفاق می‌افتد.	۱۱
	تنبلی جسمی	همه چیز سهل‌الوصول و با کلیک یک دکمه شده. هیچ حرکتی نمی‌کند.	۱
	آسیب به چشم	آسیب به چشم‌هایشان و خیلی چیزهای دیگر می‌خورد.	۱۲
آسیب‌های عملکردی	ضعف در عملگرایی	درواقع عمل‌گرا بودن را از بچه‌ها می‌گیرد.	۱
	ضعف در برنامه‌ریزی	نگرانم روند برنامه‌ریزی کردن برای زندگی‌شان را ضعیف کند.	۱۰
	ضعف در انعطاف‌پذیری	با استفاده زیاد از فضای مجازی ذهن بچه‌ها بسته می‌شود.	۱
آسیب‌های بین فردی	کلاهبرداری اینترنتی	کلاهبرداری‌هایی که ممکن است اتفاق بیفتد.	۱
	مواجهه نابهنگام با اطلاعات	دریافت نابهنگام اطلاعاتی که مورد نیاز نیست و نباید تو دوره نوجوانی داشته باشند.	۱۱
	عادی‌سازی	در این فضاها عادی‌سازی اتفاق می‌افتد اعم از بی‌حجابی‌ها، به‌کارگیری الفاظ نادرست، بدرفتاری و بی‌حیایی‌ها و خیلی چیزهای دیگر	۲
	روابط نامشروع	اینکه ممکن است رابطه‌ای نامناسب شکل بگیرد.	۹

کد محوری	کد باز	جملات	مصاحبه شونده
	آسیب‌های عاطفی-روانی	روابط غلط و نامناسب ممکن آسیب‌های روحی روانی به آنها می‌زند.	۱۲
	انزوای اجتماعی	روابط اجتماعی این بچه‌ها به شدت کاهش پیدا می‌کنند، دوست‌یابی‌ها و برون‌ریزی‌ها کاهش پیدا می‌کند.	۱
	بیگانگی اجتماعی	بچه‌ها دیگر زیاد با دنیای حقیقی ارتباط نمی‌گیرند و همه چیز را دوست دارند مجازی باشد.	۱
آسیب‌های تربیتی	الگوگیری نامناسب	نکته بعدی الگویابی‌هایی هست که در فضای مجازی برای بچه‌ها اتفاق می‌افتد. مثلاً پیام‌رسان‌ها و بازی‌هایی که هست.	۲
	ضعف والد در سواد رسانه	از طرفی هم نگران این هستیم که نکند اطلاعات من کمتر از آن چیزی باشد که باید باشد.	۲
	مواجهه با اطلاعات نامناسب	موضوع اینکه چه چیزهایی را می‌بینند، مثل عکس و فیلم هم نگرانم می‌کند.	۳
	ضعف مهارت‌های بین فردی	کوچک‌ترین مشکل که پیش می‌آید و اختلاف نظر دارند به جنجال کشیده شده و هر کدام به اتاقش می‌رود و وارد فضای مجازی می‌شود	۱

همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، کدهای محوری مربوط به کد نظری «آسیب‌شناسی فضای مجازی» عبارت‌اند از آسیب‌های: روانی، جسمانی، عملکردی، بین فردی و تربیتی.

جدول ۲. کدهای باز و محوری مربوط به کد نظری راهبردهای مقابله با آسیب فضای مجازی

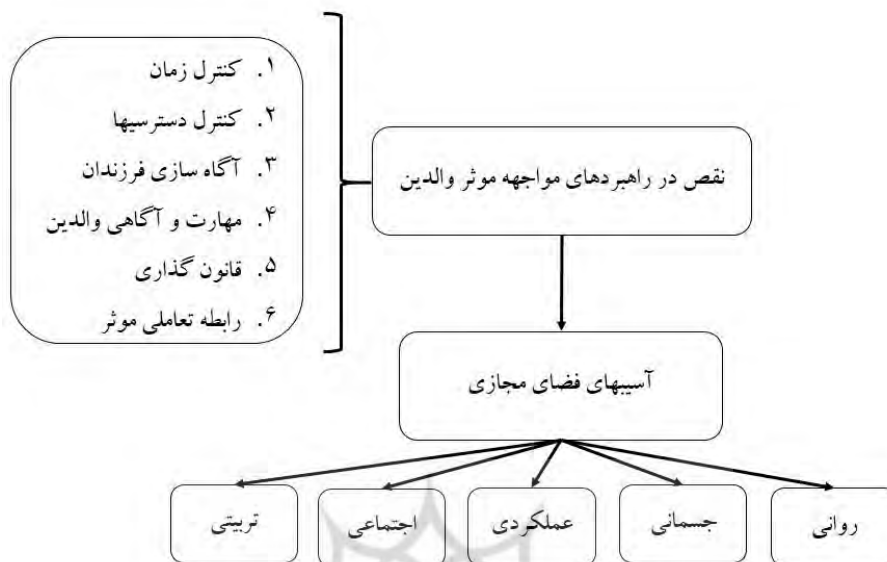
کدهای محوری	کدهای باز	جمله	مصاحبه شونده
کنترل زمان و ارتباطات	محدود کردن دایره ارتباطات	این کنترل مربوط به چت با دوستانی هست که آنها را می‌شناسیم و گروه‌ها و کانال‌هایی که با نظرت خودمان عضو آنها می‌شوند.	۲
	آگاهی از ارتباطات و دوستی‌ها	سعی کردم دوستانشان را بشناسم و مراقب باشم.	۳
	محدود کردن زمان	برای استفاده از فضای مجازی زمان تعیین کردم، مثلاً هر روز تا	۴

مصاحبه شونده	جمله	کدهای باز	کدهای محوری
	یک ساعت می‌تواند از گوشی استفاده کند نه بیشتر.		
۶	سعی می‌کردم غیرمستقیم آگاهش کنم که هم رویش به روی من باز نشه و هم اینکه به او آگاهی‌های لازم را داده باشم.	حفظ حریم خصوصی والد_ فرزند	
۷	در استفاده از گوشی و فضای مجازی، سعی کردیم به وسیله اطلاعاتی که مناسب سنشان است، آن‌ها را به سمت مناسبی سوق دهیم.	جهت‌دهی به فعالیت‌های مجاز	
۱	گروه‌های آنان را کنترل می‌کنم که کجا می‌روند و چه کارهایی را انجام می‌دهند.	سرچ کردن تاریخچه گوگل	
۴	گفتم اگر برنامه‌ای نیاز بود نصب کند باید اول به خودم بگوید و من اطلاع داشته باشم چه چیزی را نصب می‌کند.	هماهنگی در خصوص نصب برنامه و اپ	
۵	اگر رمز بگذارند و قفل بگذارند من و پدرشان باید بدانیم که چه رمز می‌هست.	کنترل نامحسوس از طریق دانستن رمز	
۶	سعی کردم از همان ابتدای نوجوانی برایش گوشی نخرم.	سن مشخص برای تهیه گوشی شخصی	کنترل دسترسی‌ها
۱۲	قانون خانواده ما این بود که بچه‌ها تا سن ۱۵ سالگی گوشی مشترک با پدر و مادر داشته باشند.	گوشی مشترک	
۷	فیلم‌ها و انیمیشن‌ها را قبلاً باید من ببینم بعد آن‌ها	هماهنگی دانلود فیلم و انیمیشن	
۵	من و پدرشان هر زمان که خواستیم، گوشی باید در اختیار ما باشد.	کنترل نامحسوس	
۴	مثلاً واتساپ و سایر شبکه‌ها را چک می‌کنم تا ببینم یا چه کسانی ارتباط داشته یا در چه گروه‌هایی عضو هست.	کنترل گروه‌ها	
۱	برایشان ترسیم کردم که اینترنت مثل یک شهری هست که همه چیز در آن رهاست و آدرسی وجود ندارد و هر اتفاقی ممکن است بیفتد و انسان باید آدرس داشته باشد تا بداند کجا می‌رود.	هویت در فضای مجازی	آگاه‌سازی فرزندان
۶	سعی کردم پسر را نسبت به خطرات و فواید اینترنت آگاه کنم.	آگاه‌سازی در	

مصاحبه شونده	جمله	کدهای باز	کدهای محوری
		خصوص آسیب‌های فضای مجازی	
۵	سعی کردم رابطه بچه‌ها با هم و دیگران خوب باشد چون وقتی رابطه پسر با خواهرش خوب بود خیلی به من کمک کننده بود. فردی و خانوادگی مناسب	آموزش روابط بین فردی و خانوادگی مناسب	
۲	سعی کردیم سواد رسانه‌ای خودمان را هم بالا ببریم	ارتقاء سواد رسانه‌ای والد	مهارت و آگاهی والدین
۳	از تجربه مادرهای دیگر استفاده می‌کنم	استفاده از تجربه‌های سایر والدین	
۵	سعی کردم علاوه بر اینکه خودم از این جور مطالب دوری کنم مراقب باشم بچه‌ها هم نزنند سراغ این چیزها	بهداشت فضای مجازی توسط والد	
۱	خانه ما یکسری قوانین دارد که باید اجرا شود و این قوانین مختص خانه ماست و ربطی به بیرون ندارد.	تعیین قوانین لازم‌الاجرا در مسئولیت خانه	قانون‌گذاری
۱	بعضی از مهمانی‌ها یا جاهایی را که می‌خواهیم برویم بچه‌ها باید بدون چون و چرا بیایند. جا انداخته‌ایم که والدین در برخی موارد برای فرزند تصمیم می‌گیرند.	تعیین قوانین لازم‌الاجرا در تعامل خانوادگی	
۶	ما قانون داریم که بچه‌ها باید سر ساعت‌هایی وقتشان را با خانواده و فعالیت‌های دیگر پر کنند.	تعیین قوانین لازم‌الاجرا در پذیرش تفریح	
۶	شرط دیگر که گذاشتم این بود که تا زمانی که درس و مدرسه دارد (منظورم تکالیفش هست) حق استفاده از گوشی را ندارد.	تعیین قوانین لازم‌الاجرا در تکالیف درسی	
۱۲	محدودیت‌ها را با توجه به موضوع استفاده، تعیین می‌کنیم مثلاً وقتی که نیاز بود پسر کارهای تحقیقاتی انجام بدهد تایم بیشتری براش منظور می‌کردیم ولی در غیر این صورت نه، رعایت قانون باید صورت می‌گرفت.	تعیین محدودیت متناسب با فعالیت و نیاز فرزند	
۱	اینکه همسران باید جداگانه ارتباط داشته باشند، بچه‌ها هم بدانند که والدین این فضای خصوصی را با هم دارند.	رابطه بهنجار و صحیح والدین با هم	تعامل مؤثر با نوجوانان
۱۱	سعی کردیم رابطه صمیمانه با دخترمان داشته باشیم و بتوانیم	توانایی همدلی	

مصاحبه شونده	جمله	کدهای باز	کدهای محوری
	اعتمادش را جلب کنیم.	والد- فرزند	
۷	من و همسرم تصمیم بر این داشتیم که در مورد تربیت فرزندان حتماً با هم هماهنگ باشیم.	هماهنگی والدین در تربیت فرزندان	
۱۰	به‌اندازه زمانی که داشتم سعی می‌کردم کنارشان باشم.	اختصاص وقت برای فرزندان	
۵	گاهی اوقات پسرهایم حرف‌هایی داشتند که از طریق خواهرشان به من می‌گفتند یا برعکس من حرف‌هایی داشتم که از طریق خواهرشان به آن‌ها می‌گفتم.	کمک گرفتن از اشخاص دیگر برای تعامل	
۸	سعی کردم نشان بدهم که به آن‌ها اعتماد دارم یعنی به نظرم وقتی که خوب با بچه صحبت بشود و نشان داده شود که اعتماد داریم کمک کننده است.	اعتماد متقابل	
۷	سعی کردم خودم هم به‌اندازه مناسب از گوشی استفاده کنم و بچه‌ها یاد بگیرند.	گفتار والدین	هماهنگی بین عمل و

همان‌طور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، کدهای محوری در مورد کد نظری راهبردهای مقابله مؤثر با آسیب فضای مجازی عبارت‌اند از: کنترل زمان ارتباطات، کنترل دسترسی‌ها، آگاه‌سازی فرزندان، مهارت و آگاهی والدین، قانون‌گذاری و تعامل مؤثر با نوجوانان. در این پژوهش، از کدهای سه سطحی فوق برای طراحی مدل مفهومی در زمینه آسیب‌ها و راهبردهای ناشی از فضای مجازی استفاده شده است.

شکل ۱. مدل مفهومی در زمینه تعامل آسیب‌های فضای مجازی و راهبردهای مقابله مؤثر

مدل فوق از طریق بررسی‌ها و مصاحبه‌های عمیق کدهای باز، محوری و نظری مرتبط با موضوع، استخراج و بر اساس کدهای استخراج‌شده طراحی شده است. در این مدل ضمن بیان آسیب‌ها و راهبردها، این نکته خودنمایی می‌کند که اگر والدین نقص و اشکالی در خصوص به‌کارگیری راهبردها داشته باشند و یا آگاهی‌های لازم را نسبت به راهبردها نداشته باشند، این امر می‌تواند سبب بروز آسیب‌های ناشی از فضای مجازی گردد. همچنین اگر آسیب‌های فضای مجازی شدت پیدا کنند و والدین مهارت لازم برای مهار این آسیب‌ها را نداشته باشند، می‌تواند باعث بروز آسیب‌های بیشتر گردد و یا اثربخشی راهبردها را به حداقل برساند. در واقع این موضوع می‌تواند یک چرخه معیوب را ایجاد نماید. لذا با استفاده از مدل پیشنهادی فوق، سعی در طراحی برنامه آموزش سبک فرزندپروری نوجوانان در فضای مجازی شده است.

جدول ۳. هدف، فرایند و محتوای بسته آموزشی فرزندپروری نوجوانان در فضای مجازی

جلسات	هدف	فرایند	محتوا
۱	آموزش مدیریت کنترل زمان و ارتباطات نوجوانان	آموزش نحوه و مدیریت زمان استفاده آموزش حفظ حریم خصوصی والد_فرزند آموزش مدیریت کردن دایره ارتباطات نوجوانان آموزش جهت‌دهی به فعالیت‌های نوجوانان آگاهی از مدیریت ارتباطات و دوستی‌های نوجوانان	تعیین ساعات مشخص و استفاده از اپ‌های کنترل زمان احترام به شخصیت و ویژگی‌های فردی افراد روابط بین فردی کلامی و غیر کلامی حضور و مهیا کردن دوره همی و اردوهای با دوستان نوجوان با حضور والدین
۲	آموزش مدیریت و کنترل دسترسی‌ها	آگاه‌سازی در خصوص استفاده از اپ‌ها و برنامه برای پیشگیری و کنترل. - آموزش مدیریت در خصوص نصب برنامه و اپ آموزش نحوه مدیریت و کنترل گروه‌ها در فضای مجازی آموزش مدیریت استفاده از گوشی مشترک آگاه‌سازی در خصوص سن مشخص برای تهیه گوشی برای تهیه گوشی آگاه‌سازی در خصوص ایجاد اعتماد متقابل آگاه‌سازی در خصوص مدیریت داندلود فیلم و انیمیشن توسط نوجوانان	آشنایی با اپ‌ها و نرم‌افزارها و برنامه‌های مناسب جهت رصد داندلودها و گروه‌ها. تعیین سن مشخص برای تهیه گوشی شخصی و اقتدار والد جهت انجام تصمیم‌های لازم. تماشای فیلم‌ها و انیمیشن‌ها همراه نوجوان. احترام به علاقه و سلیقه نوجوان
۳	آگاه‌سازی فرزندان در خصوص آسیب‌های فضای مجازی	آگاه‌سازی در خصوص خطرات فضای مجازی آگاه‌سازی در خصوص هویت در فضای مجازی آموزش روابط بین فردی و خانوادگی	آشنایی با کلاهبرداری‌ها و سوءاستفاده‌های مجازی آشنایی با هویت (من کیستم؟) در دنیای حقیقی و مجازی افزایش دوره همی و شب‌نشینی‌ها و ارتباطات کلامی و غیر کلامی

جلسات	هدف	فرایند	محتوا
۴	مهارت و آگاهی والدین در خصوص آسیب‌های فضای مجازی	ارتقاء سواد رسانه‌ای والد استفاده از تجربه‌های سایر والدین بهداشت اطلاعات در فضای مجازی والدین	آشنایی با دنیای مجازی، آسیب‌ها و مزیت‌ها گفتگو با والدینی که فرزند نوجوان دارند آشنایی والد در خصوص نحوه غربال اطلاعات مفید و غیرمفید و سلامت روانی والد در فضای مجازی
۵	آموزش نحوه و مدیریت قانون‌گذاری در خصوص فضای مجازی	تعیین و مدیریت قوانین لازم‌الاجرا در مسئولیت خانه - تعیین و مدیریت قوانین لازم‌الاجرا در تعامل خانوادگی تعیین و مدیریت برنامه جایگزین (ورزشی، تفریحی، آموزشی)	محول کردن برخی امور منزل در حد توان نوجوان به وی محول کردن برخی امور تعاملی خانواده با سایر خانواده‌ها در حد توان نوجوان به وی ثبت‌نام نوجوان در کلاس‌های فوق‌برنامه ورزشی، تفریحی آموزشی و...
۶	ایجاد ارتباطات مؤثر با نوجوانان	آموزش نحوه ایجاد رابطه سالم و بهنجار والدین باهم آموزش توانایی همدلی والد_فرزند آموزش الگوی والد مقتدر آگاه‌سازی در خصوص لزوم هماهنگی والدین در تربیت فرزندان آگاه‌سازی در خصوص لزوم اختصاص وقت برای فرزندان آگاه‌سازی در خصوص فواید کمک گرفتن از شخص ثالث در کنترل و تربیت ایجاد اعتماد متقابل هماهنگی بین عمل و گفتار والد تعیین محدودیت متناسب با فعالیت و نیاز فرزند	بهبود نحوه گفتگو و تعامل همسران بیان احساسات به نوجوانان به شیوه صحیح ارتباط دوستانه و در چهارچوب صحیح و قانون‌مند با نوجوان هماهنگی با همسر در خصوص امور تربیتی انتخاب مشاور برای کمک گرفتن در انتقال برخی مطالب به نوجوان آنچه می‌گویید خودتان به آن عامل باشید. برای تعیین محدودیت‌ها نظر نوجوان را دخیل کنید.

در جدول فوق، پژوهشگر برای هر جلسه هدفی مبتنی بر کدهای محوری را مشخص کرده و ضمن آن فرآیندی را برای دستیابی به اهداف هر جلسه تبیین نموده است. مؤلفه‌های بیان‌شده در فرآیند هر جلسه برگرفته از کدهای بازی است که از بررسی‌های مکرر راهبردهای مؤثر و غیر مؤثر والدین استخراج‌شده بود و برای اینکه فرآیند دستیابی به اهداف به‌درستی صورت گیرد، پژوهشگر محتواهایی را برای هر جلسه آموزشی به زبان ساده پیشنهاد کرده است.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف تدوین و اعتباریابی برنامه آموزش فرزند پروری نوجوانان با توجه به موقعیت‌های فضای مجازی انجام شده است که با تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه عمیق، نتایج این مطالعه حاصل شد. در عصر حاضر که دنیا به سمت دیجیتالی شدن در حرکت است و این روند در چند سال اخیر به دلیل شیوع ویروس کرونا شتاب بیشتری گرفته است، لزوم تدوین برنامه‌ای جهت آموزش والدین و نوجوانان بیش‌ازپیش به چشم می‌خورد. بدین جهت، پژوهشگران سعی کرده‌اند در مطالعه حاضر با بررسی‌های عمیق بتوانند آسیب‌های احتمالی ناشی از فضای مجازی را چه برای والدین و چه برای نوجوانان شناسایی نمایند؛ درعین حال، راهبردهای ممکن برای پیشگیری از این آسیب‌ها را استخراج نمایند تا به سلامت روانی و جسمی نوجوانان و به بهتر شدن رابطه والد-فرزند کمی کرده باشند.

در پژوهش حاضر با انجام مصاحبه‌های عمیق از والدینی که فرزند نوجوان داشته‌اند و واجد ملاک‌های ورود به پژوهش بودند مفاهیم مربوطه را استخراج و دو کد نظری با عناوین آسیب‌های فضای مجازی و راهبردهای مؤثر در فضای مجازی مشخص گردید. کد نظری آسیب‌های فضای مجازی بر اساس دغدغه و نگرانی‌های والدین مصاحبه‌شونده نسبت به آسیب‌هایی که فضای مجازی در خصوص سلامت روان و جسم نوجوانان دارند، استخراج گردیده است. آسیب‌هایی چون آسیب روانی، جسمانی، عملکردی، اجتماعی و تربیتی مشخص گردیدند. این آسیب‌ها می‌توانند سلامت روحی، جسمی و اجتماعی

نوجوانان بسیاری را با مخاطره مواجه سازند. همسو با این یافته، آشنبرگ و همکاران (۲۰۱۷: ۱۸۳)، در خصوص رابطه والد-نوجوان مطرح نمودند که اختلال دل‌بستگی در نوجوانان، موجب می‌شود آن‌ها بیشتر در فضای مجازی پرسه‌زنی کنند تا بتوانند پریشانی روانی خود را کاهش دهند. اسکیل بردفیلد و همکاران (۲۰۲۰: ۶) نیز مطرح نمودند، نوجوانان نسبت به بزرگسالان با احتمال خیلی بیشتری درگیر بهره‌کشی‌ها و کلاه‌برداری‌های اینترنتی می‌شوند. درعین حال، یافته‌های اخیر نیز نشان داده‌اند که نوجوانان مبتلا به اعتیاد اینترنتی، از آسیب‌های اجتماعی متعددی رنج می‌برند و اضطراب، خصوصاً اضطراب بیماری بالایی نشان می‌دهند (فتحی و همکاران، ۲۰۲۰: ۳۴۰). بدیهی است که اعتیاد به فضای مجازی و درگیری شدید در این فضا بدون کنترل و آموزش لازم، نوجوانان را برای آسیب‌های متعددی آماده می‌سازد. نوجوانانی که از اهداف بلاگرهای تأثیرگذار بی‌اطلاع هستند، بدون در نظر گرفتن اهداف اقتصادی و سیاسی آنان، در فضاهای اینستاگرامی و فیس‌بوک و ... پرسه می‌زنند، اکثر پست‌ها را فالو می‌کنند و با توجه به اینکه در دوران الگوبرداری هویتی هستند، از رفتارها، منش و نگرش این بلاگرها الگوبرداری می‌کنند. مسلماً نتیجه این الگوبرداری‌های ناآگاهانه و بدون رهبری و هدایت درست خانواده‌ها، انتظاری جز آسیب‌های روانی و تربیتی نمی‌تواند باشد. در حال حاضر کم نیستند نوجوانانی که گفتمان‌ها و اصطلاحات نمایه شده در فضاهای مجازی را بازگو می‌کنند؛ کلمات و جملاتی که شاید هرگز نباید به زبان می‌آمدند. عکس‌ها و مدل‌های جسمی که توسط بلاگرهای معروف هر روز پست می‌شوند، نوجوانان را درگیر ظاهر می‌کنند. این آموزه‌های کنترل نشده و فراوانی مسائلی از این قبیل، آسیب‌های تربیتی، روانی، اجتماعی و جسمانی را هرروز بیشتر از پیش دامن می‌زنند و لزوم یافتن راهکارهایی از درون خانواده را ضروری‌تر می‌سازند.

کد نظری راهبردهای مقابله مؤثر با فضای مجازی دربرگیرنده راهبردهایی چون: کنترل‌زمان، کنترل دسترسی‌ها، آگاه‌سازی فرزندان، مهارت و آگاهی والدین، قانون‌گذاری و تعامل مؤثر با نوجوان می‌باشد. یافته‌های پژوهش حاضر بر لزوم آگاه‌سازی نوجوانان و

والدین در خصوص فضای مجازی تأکید دارد. بدین جهت که این نکته اساسی می‌تواند نوجوانان و خانواده‌هایشان را از آسیب‌های بسیار فضای مجازی محفوظ و مصون دارد. قانون‌گذاری، یافته دیگری است که برخی از والدین، برای صیانت فرزندان خود از آسیب‌ها استفاده می‌کنند و سعی دارند با تعیین قانون متناسب با فضای مجازی، از میزان تنش میان نوجوانان و والدین بکاهند. همسو با این یافته، کاپیتانویک و همکاران (۲۰۲۰: ۱۲۳۰) نیز مطرح نمودند که والدین، راهکارهای متعددی را جهت کنترل و قانونمند نمودن زمان و دسترسی در فضای مجازی برای فرزندان خود استفاده می‌کنند؛ گرچه اگر این راهبردها با مطالعه و دقت انتخاب نشوند، به نوجوانان حس کنترل‌شدگی و مزاحمت می‌دهد. در خصوص ایجاد رابطه تعاملی مؤثر میان والد-فرزند، این راهبرد را می‌توان یکی از مهم‌ترین راهبردهای مؤثر در حفظ نوجوانان از آسیب‌های فضای مجازی دانست؛ بدین جهت که اگر رابطه‌ای مناسب بین والدین و نوجوانان شکل بگیرد، نوجوانان مقاومت کمتری در مواجهه با محدودیت‌ها و قوانین بیان‌شده از سوی والدین خواهند داشت و والدین نیز استرس و فشار روانی کمتری را تجربه می‌کنند. در بررسی راهبردهایی که والدین در این خصوص استفاده می‌کنند، این مسئله آشکار می‌گردد که اگر والدین در مواجهه با استفاده فرزندان از فضای مجازی بتوانند راهبردهای مناسبی داشته باشند، در تعامل با نوجوانان و تأمین سلامت جسم و روان نوجوانان و والدین بسیار اثرگذار است و از بروز آسیب‌های فردی و اجتماعی احتمالی بعدی پیشگیری خواهد شد. یافته‌های به‌دست‌آمده با نتایج مطالعات کارمن و همکاران (۲۰۲۱: ۱۲۵۸)، فالتینکووا و همکاران، (۲۰۲۰: ۱۷۶۱)، لام (۲۰۲۰: ۶) همسو می‌باشند. در بررسی نقش آگاهی و سواد رسانه والدین، یاری زاده و همکاران (۱۳۹۵: ۲۷) نیز مطرح نمودند که شناخت دقیق فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، موجب می‌شود والدین به‌خوبی بتوانند محیطی را که نوجوانان در آن گام برمی‌دارند، به‌خوبی و جلوتر از نوجوانان خود بررسی و ایمن‌سازی کنند. درعین‌حال فالتینکووا و همکاران (۲۰۲۰: ۱۷۶۲) و میلیکو (۲۰۲۲: ۱۲) معتقدند، والدین باید توانسته باشند اعتیاد اینترنتی خود را کنترل کنند. در واقع یکی از راهبردهای

مؤثر در مدیریت فضای مجازی فرزندان، این است که والدین خود توانسته باشند کشش و اعتیاد خود به این فضاها را کنترل کرده باشند. رعایت بهداشت فضای مجازی توسط والدین، می‌تواند فرزندان را از طریق یادگیری مشاهده‌ای در حفظ و بقای آن راهنمایی کند. به نظر می‌رسد، کنترل‌هایی مبتنی بر آگاهی و تعامل مؤثر با نوجوان، راهکاری توانمند در حفظ نوجوانان در فضای مجازی باشد. این یافته نیز زمانی قابل‌دستیابی خواهد بود که برای والدین برنامه‌ای آموزشی و دقیق طراحی شود تا بتواند آن‌ها را جهت استفاده از این راهبردها تقویت نماید. مسلماً والدی که اقتدار لازم را برای اعمال برنامه‌های کنترلی و آگاهی‌سازی ندارد، فرآیند حمایت و انضباط را در دو طیف سهل‌گیرانه و مستبدانه پیش می‌برد که نتیجه آن، یا رفتارهای لجام‌گسیخته و خود آسیب‌رسان نوجوانان در فضای مجازی است و یا ناآگاهی و مورد سوءاستفاده قرار گرفتن توسط افراد سود جوست. لذا برای اینکه والدین، نوجوانان را با راهبردهای سازنده حمایت کنند، لازم است در درجه اول خودشان مورد آموزش ابعادی و عمیق در این زمینه قرار گرفته باشند.

در این مطالعه برنامه‌ای برای آموزش والدین طراحی و تدوین شد تا کمکی به کاهش و پیشگیری آسیب‌های ناشی از فضای مجازی برای نوجوانان نماید. یافته‌های پژوهش که با بررسی‌ها و مصاحبه‌های عمیق در سایه اعتباریابی تخصصی، حاصل گشت حاکی از آن است که استفاده نادرست و نامناسب از فضای مجازی و همچنین مواجه نادرست والدین با این موضوع می‌تواند آسیب‌هایی به همراه داشته باشد. از جمله این آسیب‌های استخراج‌شده، آسیب‌های جسمی چون آسیب به چشم، ستون فقرات، چاقی، بی‌حرکی و برخی دیگر آسیب‌های جسمی است که خود می‌تواند زمینه‌ساز بروز سایر مشکلات جسمی در بزرگ‌سالی نوجوانان گردد. همچنین آسیب‌های دیگری که از یافته‌های پژوهش استنتاج می‌گردد آسیب‌های روانی است. آسیب‌هایی چون پرخاشگری، افسردگی، انزوا و گوشه‌گیری، آسیب به روابط میان فردی و سایر آسیب‌های روحی- روانی دیگر را شامل می‌شود که این آسیب‌ها نیز مانند آسیب‌های جسمی می‌توانند زمینه‌ساز بروز برخی اختلالات در سال‌های بعدی زندگی فرد شوند؛ اما از دیگر یافته‌هایی

که در این پژوهش حاصل شد راهبردهایی می‌باشد که والدین برای مواجهه با خطرات فضای مجازی استفاده کرده‌اند. این راهبردها توانسته‌اند به والدین در کنترل و به حداقل رساندن آسیب‌ها کمک کنند. از این رو پژوهشگر با استفاده از راهبردهایی چون کنترل زمان استفاده از فضای مجازی، کنترل دسترسی‌های نوجوانان به سایت‌ها و اپ‌ها، آگاهی بخشی به نوجوانان در خصوص خطرات و فواید فضای مجازی، ارتقاء سواد رسانه‌ای والدین و همین‌طور ایجاد روابط صحیح و مؤثر با نوجوان، برنامه آموزشی سبک فرزندپروری شش جلسه‌ای را تدوین کرده است. در این برنامه برای هر جلسه اهداف، فرآیند و محتوای جلسه تبیین شده است. لازم به ذکر است، فرآیند جلسات آموزشی، با توجه به کدهای محوری و مدل ارائه گردیده و امید است با اجرای برنامه طراحی شده بتوان فرزندان و خانواده‌های این سرزمین را از آسیب‌های ناشی از فضای مجازی محفوظ داشت. شکی نیست که این برنامه برای خانواده‌های دارای فرهنگ ایرانی طراحی شده است. در فرهنگ ایرانی، حمایت نوجوان و دوری آنان از عوامل حاشیه‌ای نسبت به فرهنگ‌های شرقی و غربی بیشتر مورد توجه واقع شده است. حتی بهتر است این‌طور مطرح شود که در بسیاری از فرهنگ‌های غربی و شرقی، روابط نامشروع با جنس مخالف حاشیه محسوب نمی‌شود. استفاده نوجوانان از سیگار و الکل رایج است و به اندازه‌ای که والدین ایرانی را درگیر می‌کند، خانواده‌های غربی و شرقی را درگیر خود نمی‌کند. مثلاً بارداری در نوجوانی پدیده‌ای است که در غرب به‌عنوان یک معضل به آن پرداخته می‌شود؛ اما در فرهنگ ایرانی هنوز والدین برای حفظ نوجوانان از این حواشی به میزان بسیار زیادی دغدغه نشان می‌دهند. لذا این برنامه برای خانواده‌ها طبق فرهنگ ایرانی می‌تواند کاربرد داشته باشد.

محدودیت‌های پژوهش و ارائه پیشنهادها برای مطالعات بعدی

این پژوهش نیز مانند سایر پژوهش‌ها دارای محدودیت‌هایی بوده است. هرچند پژوهشگران سعی در برطرف کردن محدودیت‌ها اما برخی از محدودیت‌ها خارج از کنترل پژوهشگر بوده است. محدودیت‌هایی چون عدم وجود مطالعات کیفی همسو در زمینه موضوع

مورد پژوهش و عدم دسترسی به برخی منابع و کتابخانه‌ها به دلیل شیوع ویروس کرونا در کشور، باعث اخلال و کندی در روند کار پژوهشی شده بود. محدودیت دیگر، این نکته است که ممکن است برخی والدین در مصاحبه سعی در خوب و قابل قبول نشان دادن خود داشته باشند؛ به عبارتی رفتار طبیعی یا حقیقی خود را بیان نکرده باشند. درعین حال به نظر می‌رسد، صفات شخصیتی والدین در وضعیت فرزندپروری آنان و ارتباط با نوجوانانشان در فضای مجازی تأثیرگذار بود؛ به گونه‌ای که برخی از والدین با خونسردی و انعطاف‌پذیری بالا و برخی دیگر با تعصب، اضطراب و نگرانی بالایی با فضای مجازی برخورد می‌کردند. عدم بررسی تیپ شخصیت والدین، علی‌رغم اینکه از دید پژوهشگران محفوظ نماند، اما در این پژوهش مورد بررسی قرار نگرفت. لذا پیشنهاد می‌شود مطالعات بعدی، تعارضات درون فردی و شخصیت والدین را نیز در ارتقاء و طراحی برنامه آموزش فرزندپروری نوجوانان در فضای مجازی مورد بررسی قرار دهند. همچنین با توجه به اینکه طبق یافته‌های این مطالعه، راهبردهای کنترل‌زمان، کنترل دسترسی‌ها، آگاه‌سازی فرزندان، مهارت و آگاهی والدین، قانون‌گذاری و تعامل مؤثر با نوجوان از راهبردهای مؤثر استفاده از فضای مجازی بودند، پیشنهاد می‌شود مطالعات کمی بعدی در خصوص بررسی اثربخشی این برنامه جهت کاهش اعتیاد و مخاطرات اینترنتی نوجوانان انجام گیرد؛ زیرا که والدینی که توانسته بودند آن‌ها را اجرا کنند، به میزان بیشتری از آسیب‌پذیری نوجوانان جلوگیری کرده بودند.

سپاسگزاری

پژوهشگران مراتب قدردانی و تشکر خود را از کلیه شرکت‌کنندگان این پژوهش که با استقبال و بردباری، در روند استخراج نتایج همکاری نمودند، اعلام می‌دارند.

تعارض منافع

نویسندگان این مطالعه هیچ‌گونه تعارض منافی در انجام و نگارش آن ندارند. نویسنده مسئول، مسئولیت کامل داده‌ها، اطلاعات و نتایج پژوهش را عهده‌دار می‌باشد.

منابع

- اوستان، فرزانه؛ احمدیان؛ زهرا؛ پروانه، فاطمه. (۱۴۰۰). «بررسی نقش فناوری اطلاعات و فضای مجازی در تربیت اسلامی دانش آموزان دوره ابتدا شهر قم با تأکید بر دوران کرونا». فصلنامه پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش؛ ۴۱(۱۰)، ۲۱-۳۱.
- پرکاری کلور، لیلان. (۱۳۹۹). شناسایی الگوهای فرزندپروری مبتنی بر تجربه زیسته نوجوانان ۱۳ تا ۱۷ ساله تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشکده رفاه.
- رمضانی، شیما؛ علوی، خدیجه. (۱۳۹۹). «نقش سبک‌های فرزندپروری ادراک‌شده و شفقت به خود در پیش‌بینی آمادگی اعتیاد در نوجوانان». فصلنامه اعتیاد پژوهی؛ ۵۸(۲۴)، ۸۹-۱۱۲.
- حسینی کلایی، سیده ساناز؛ اسدی، مسعود. (۱۳۹۹). «اثربخشی آموزش والدگری موفق به مادران بر سازگاری عاطفی، تحصیلی و اجتماعی دختران نوجوان». فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی؛ ۱۱(۴۳)، ۸۹-۱۲۰.
- سلیمی، هادی؛ حاجی‌علیزاده، کبری؛ عامری سیاهویی، مجتبی؛ بهدوست، پریرسا. (۱۴۰۰). «نقش میانجی استرس کرونا در رابطه بین اعتیاد به اینترنت با تعارض و خشونت زناشویی و خانوادگی». فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی؛ ۱۲(۴۵)، ۱۰۰-۸۳.
- عباسی شوازی، محمدتقی؛ معینی، مهدی و پوردیان، روح‌الله. (۱۳۹۷). «فضای مجازی، همشینی و رفتارهای پرخطر: مطالعه رابطه همشینی دانشجویان در فضای مجازی با رفتارهای پرخطر در فضای واقعی و مجازی». فصلنامه انتظام اجتماعی؛ ۱۰(۳)، ۷۷-۱۰۴.
- عربی، مهدی. (۱۳۹۶). «بررسی رابطه استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی تحت موبایل با طلاق عاطفی زوجین، مورد مطالعه: مراجعین به مرکز مشاوره آرامش ناجا و دفاتر مددکاری شهر اصفهان در سال ۹۶». فصلنامه دانش انتظامی اصفهان؛ ۴(۱۲)، ۴۰-۶۳.
- عرفان‌منش، ایمان و صادقی‌فسایی، سهیلا. (۱۳۹۸). «واکاوی مسائل اجتماعی نوظهور در روابط نظارتی والدین و نوجوانان با توجه به فناوری‌های جدید». فصلنامه راهبرد فرهنگ؛ ۱۲(۴۸)، ۷۱-۱۰۲.
- قربانی، آزاد و امانی، احمد. (۱۳۹۴). «تبیین مدل نظری برای سبک‌های فرزند پروری، سبک‌های دلبستگی و خود متمایزسازی زوجین». فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی؛ ۲۱(۶)، ۳۶-۶۹.

غلامی، منظر. (۱۴۰۰). «نقش آموزش و پرورش در مقابله با آسیب‌های فضای مجازی با تأکید بر شبکه‌های اجتماعی». فصلنامه پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش. ۴۰(۱۳)، ۲۴۹-۲۶۱.

یاری‌زاده، محمد؛ بهلولی، علی؛ احمدوند، فاطمه و خورشیدی، محمد. (۱۳۹۵). فضای مجازی و اثر آسیب آن در خانواده‌ها، کنفرانس بین‌المللی مدیریت و حسابداری، تهران.

<https://civilica.com/doc/553954>

- Carmen, T., Vismara, L., Sechi, C., Ricciardi, P., Marino, V., & Babore, A. (2021). "Internet Addiction: The Role of Parental Care and Mental Health in Adolescence". *International Journal of Environmental Research and Public Health*; 18(24), 12876-12898.
- Eichenberg, C., Schott, M., Decker, O., & Sindelar, B. (2017). ttt tccmmtt Sstyle and internet addiction: An online survey.. *Journal of Medical Internet Research*; 19(5), 170-185.
- lll t'ýkkvv,, A. & Blikk,, ,, vvv'íi kvv,, A,, & Haaarvv,, D. ())))) "The Associations between Family-Related Factors and Excessive Internet Uee in Alll sscittt ". *International Journal of Environmental Research and Public Health*; 17(5), 1754- 1765.
- Fathi, A., Sadeghi, S., Maleki-rad, A. A., Sharifi, R. S., Rostami, H., & Allll mmmmmiii , K(222). "rrr r rre of yvrrr aaeee eee ll l ffsstyle promoting health and coronary xxxiety in ygggg pllll e.. *Iranian Journal of psychiatry and Clinical Psychology*; 26(3), 332-347.
- Kapetanovic, S., Rothenberg, W. A., Lansford, J. E., Bornstein, M. H., Chang, L., Deater-Deckrr,, K., tt ll. (2))) . CGrsss-cultural examination of links between parent-adolescent communication and adolescent yyyl ll ggiaal rroll mns in 22 ll tr ll grssss .. *Journal of Youth and Adolescence*, 49, 1225-1244.
- Kimll ,, B. A. (4444). "The aarnntigg stylss ddd ii msss ioss Qusstinniii re: a reconceptualization and validatio"" [ii ssertt i]]] . Oklmmmm Oklahoma State University.
- mmm.. T. (00))) . "The Rlles of Prrtt-and-Child Mental Health and Parental Internet Addiction in Adolescent Internet Addiction: Does a Parent-and-Cii ld Geeeer aa thh Mtttr"" *Frontiers in public health*, 8(142), 1-8.
- Lo, B. C. Y., Romance, N. M. Lai, T. K. & Haobi W. (2020). "Worry and Permissive Parenting in Association with the Development of Internet Addiction in Children". *International Journal of Environmental Research and Public Health*; 17(21), 7722-7738.
- ii liik,, (((2222). yyyrrr eeuurity in ttt oii 2 2222Laarnigg frmmeerrr ity vll rrr bbilities makss ss ttrggrr.. ttt oii a: Iffrr mtt inn yyttmm Authority

- ii hi.. J., kkirrrr ,,,, Nvvkk, ,,,, rrr i,, ,,,, Krnnžll i,, V. (2222). eeee importance of family and school protective factors in preventing the rikk hhhvrrr s of yttt h.. *International Journal of Environmental Research*; 19(1630), 1-14.
- Morin, A. (00)) . "6 types of parenting styles and how they affect kids." The Asian Parent. Medically reviewed by Ann-Louise T. Lockhart, PsyD. Available at: <http://www.asiaone.com/lifestyle/6-types-parenting-styles-and-how-they-affect-kids>
- iiii t, D. ,, & Beck, C. T. (6666). "Tee nnnntnt vll idity I:::: rre yuu uree yuu kwwwwttt 's eeigg Rrrrr t?? Critieee ddd rccmmaaaaatiss .. *Research of Nursing Health*; 29(5), 489-497.
- kkkk, D. T., & Y., .. (111). eeeeeeeett intereet adii ctinn in Hggg Kggg: rrvllnee, aaagg,, nnd crrrelatss.. *Journal of Pediatric Adolescent Gynecology*, 29, S22-S30.
- Skilbred-Field, S., Reme, S. E., & sss iig,, .. ())))) yyyrrr uullyigg ivvll vmntt ddd mttt ll aalth rroll mns mnggg lte ooolsseent". *Cyber psychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*; 14(1), 1-5.
- ,,,, , C. H., C,,,, , ... , Kyyy, K. Y., & Agg, .. H. ())))) rrrr ttt s vs peer" iffllccce nn teeaagr" It rrrtt iii ttinn add rikky ll ine cctivitiss.. *Journal of Telematics and Informatics*, 35, 225-236.
- Strauss, A., & Corbin, J. (2010). "Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory." 2nd ed, SAGE Publication, Tausand Oaks, CA, USA.
- Suzuki, K., Kita, Y., Kaga, M., Takehara, K., Misago, C., & Inagaki, M. (6666). "Tee Ascctiatinn btt ween Chilr e" s Baaavirr ddd rrr ttt igg ff Crrggivrr:: A ggggitiii ll tt yyy in Jaaa... *Frontiers in public health*; 4(17), 1-6.
- Yggg, X., Z,,, ,,,, C,,,, , , , gggg, ,,,, & aa gg, Z. (6666). PPrrett mrrrital conflict and internet addiction among Chinese college students: the mediating role of father-child, mother-child, and peer attachment". *Computers in Human Behavior*, 59, 221-229.

استناد به این مقاله: زند کریمی، غزال، کربلائی حسین شالباف، زهرا، ده دست، کوثر. (۱۴۰۱). تدوین و اعتباریابی برنامه آموزش فرزندپروری نوجوانان در فضای مجازی، فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۱۳(۵۱)، ۳۰-۱

DOI: 10.22054/QCCPC.2022.63466.2788

Counseling Culture and Psychotherapy is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.